

प्रकरण एक. आधुनिक राज्य.
न्यायमूर्ती महादेव गोविंद रानडे

प्रश्न १. ला. न्यायमूर्ती म. गो. रानडे यांचे राज्यविषयक विचार स्पष्ट करा.

अ. प्रस्तावना.

ब. राज्याभिषेक विचार -

१. राज्यात व समाजात समग्र सामाजिक सुधारणा
२. सुधारणेच्या पद्धती
पारंपारिक पद्धती, विवेक पद्धती, कायदे पद्धती, क्रांती पद्धती
३. अगोदर राजकीय की सामाजिक सुधारणा
४. राजकीय उदारमतवाद
५. राज्यसंस्थेविषयक विचार
६. आर्थिक विचार
७. सामाजिक विचार
८. राज्यकर्ता व प्रशासनाविषयीचे विचार
९. शिक्षण विषयक विचार

क. मूल्यमापन -

१. सुधारकांच्या प्रयत्नांना तात्विक अधिष्ठान
२. मानवतावादी, लोकशाही व सर्वधर्मसमभाववर राष्ट्रवादी विचारांची मांडणी
३. उदारमतवादी व राज्याच्या सर्वांगीण सुधारणेचा विचार

प्रश्न २. रा. न्यायमूर्ती म. गो. रानडे यांचे आर्थिक विचार स्पष्ट करा.

अ. प्रस्तावना.

ब. आर्थिक विचार -

१. राष्ट्रबांधणीत आर्थिक प्रगतीला महत्त्वाचे स्थान
२. अर्थशास्त्रीय तत्वे सिद्ध करण्याजोगी सत्य असतात हे चुकीचे
३. देशाची आर्थिक धोरणे दारिद्र्याचे प्रमुख कारण
४. शेती
५. देशाचे ग्रामीणीकरण
६. मुक्त अर्थव्यवस्थेला विरोध

क. मूल्यमापन -

हिंदी अर्थशास्त्राचा पाया घातला

प्रश्न ३. महात्मा गांधीजींचे राज्यविषयक विचार स्पष्ट करा.

अ. प्रास्ताविक.

ब. राज्यविषयक विचार -

१. राजकारणाचे अध्यात्मिकरण. -
२. पाश्चात्य संस्कृती व लोकशाहीवर टीका. -

३. स्वराज्य -
४. सत्याग्रह -
५. सर्वोदय -
६. राजकीय विकेंद्रीकरण -
७. आर्थिक विकेंद्रीकरण -
८. राज्य व शासनसंस्था -
९. सत्तेच्या राजकारणाला विरोध -

क. मूल्यमापन -

१. राष्ट्रातील समस्या सोडवण्यासाठी सत्याग्रहाचा वापर.
२. अहिंसात्मक मार्गाची मांडणी.
३. विचाराला कृतीची जोड.
४. विकेंद्रीकरणावर भर.

प्रश्न ४. महात्मा गांधीजींचे स्वराज्यविषयक विचार स्पष्ट करा.

अ. प्रास्ताविक.

ब. स्वराज्यविषयक विचार -

- स्वराज्य म्हणजे राजकीय स्वातंत्र्य होय,
- राजकीय स्वातंत्र्यामुळे इंग्रजी राजवट संपेल.
- भारताला स्वातंत्र्य मिळाल्याशिवाय स्वराज्य पूर्ण होणार नाही.
- स्वराज्य म्हणजे रामराज्य, आदर्शकडे जाण्याचा मार्ग.
- स्वराज्य म्हणजे स्वातंत्र्य, समता व न्यायपूर्ण समाज.
- स्वराज्यात अर्थव्यवस्थेची पुनर्रचना करता येईल.
- स्वराज्याचा मध्यबिंदू म्हणजे ग्रामीण शेतकरी होय.
- ब्रिटिशांकडून सत्ता मिळणे म्हणजे स्वराज्याची पहिली पायरी पूर्ण करणे.
- स्वराज्याची दुसरी पायरी म्हणजे मिळालेली सत्ता विकेंद्रीत करणे.
- स्वराज्य म्हणजे आपल्या इच्छेनुसार जीवन समृद्ध करणे.
- स्वराज्याचे स्वरूप समताधिष्ठ, न्यायाधीष्टीत व धर्मनिरपेक्ष असावे.
- जेव्हा गरिबांना मूलभूत गरजा भागवता येतील तेव्हा रामराज्य प्रस्थापित
- स्वराज्याची चौरसाकृती कल्पना.
- राज्याचा राजकीय, आर्थिक, सामाजिक, धार्मिक विकास म्हणजे स्वराज्य.

क. स्वराज्यासाठी आवश्यक घटक -

- विकेंद्रीत व सहभागप्रधान लोकशाही.
- सामाजिक समता
- आर्थिक विकेंद्रीकरण
- राजकारणाचे नैतिकीकरण
- योग्य शिक्षणपद्धती
- लोकशाही घटनात्मक शासन

ड. सारांश -

प्रश्न ५. महात्मा गांधीजींचे सत्याग्रह विषयक विचार स्पष्ट करा.

अ. प्रास्ताविक.

ब. सत्याग्रहविषयक विचार -

1. सत्याग्रह म्हणजे आत्मिक सामर्थ्य.
2. हिंसा न करता केलेले युद्ध.
3. सत्याग्रहाचा वैयक्तिक वापर.
4. सत्याग्रह म्हणजे व्यक्तीच्या बुद्धीला जागे करणे.
5. हिंसेपेक्षा चर्चेने प्रश्न सोडवा.
6. भारतास क्रांतीच्या मार्गाने स्वातंत्र्य मिळाल्यास सत्ता लष्कराच्या हाती जाईल
7. अन्याय व दडपशाहीच्या विरोधात सत्याग्रह.
8. आफ्रिकेत वंशभेदाविरुद्ध व भारतात स्वराज्यासाठी सत्याग्रहाचा वापर.

क. सत्याग्रहाचे आवश्यक तत्त्वे.

१. सत्य.
२. अहिंसा.

सकारात्मक व नकारात्मक अहिंसा -

शत्रूवर प्रेम करा आणि जिंका.

शरीरापेक्षा आत्मा श्रेष्ठ

शारीरिक क्लेशांना तोंड देण्याची तयारी

३. स्वबलिदान.
४. निर्भयता.
५. स्वकृतीवर नियंत्रण.
६. स्वयंशिस्त.
७. निस्वार्थ.

ड. सत्याग्रहाच्या पद्धती -

1. मवाळ मार्ग - विनंती, अर्ज.
2. असहकार - बहिष्कार, संप, हरताळ, उपोषण.
3. सविनय कायदेभंग - धरणे, कर न देणे, कायदे न पाळणे, सहकार्य न करणे
4. असहकार चळवळ हे स्वराज्याचे उद्दिष्ट.

दांडी यात्रा.

चले जाव.

ड. सारांश -

प्रकरण दोन. राष्ट्रवाद.

प्रश्न 1. रवींद्रनाथ टागोर यांचे भारतीय स्वातंत्र्य विषयीचे विचार स्पष्ट करा.

रवींद्रनाथ टागोर यांचे राजकीय विचार स्पष्ट करा.

अ. प्रास्ताविक.

ब. टागोरांचे स्वातंत्र्य विषयक विचार.

1. राजकीय विचारांना सामाजिक आधार
2. स्वराज्य स्थापना कशी करावी
3. हिंदू मुस्लिम यांच्यातील तेढ
4. ग्रामीण पुनर्रचनेवर भर
5. स्त्री स्वातंत्र्यावर भर
6. एकजिनसी समाजाची बांधणी
7. विवेक, बुद्धीप्रामाण्य व शास्त्रीय दृष्टी यांचे संस्कार
8. स्वातंत्र्य मिळवण्याची योग्य दिशा

क. मूल्यमापन.

1. सामाजिक पुनर्रचनेवर भर
2. स्वातंत्र्य मिळविण्याची योग्य दिशा.

प्रश्न 2. रवींद्रनाथ टागोर यांनी 'आक्रमक राष्ट्रवादाला विरोध करून आंतरराष्ट्रवादाची कल्पना' मांडली यावर भाष्य करा.

अ. प्रास्ताविक

ब. टागोर राष्ट्रकल्पनेचे विरोधक.

1. भौतिक संस्कृतीचे दोष
2. राष्ट्राची कल्पना म्हणजे पाशवी सामर्थ्य व यांत्रिक कार्यक्षमतेचा पाठपुरावा
3. राष्ट्र म्हणजे मानवतेसमोरील संकट
4. पाश्चात्य राष्ट्रवादाचा आत्मा म्हणजे सत्ताविस्तार.
5. राष्ट्रात नीतिमत्ता लयाला जाते.

क. आंतरराष्ट्रीय सहजीवन विषयक विचार / आंतरराष्ट्रीय वादाची कल्पना.

1. आध्यात्मिक मानवतावाद
2. श्रमिक व कष्टकऱ्यांची सन्मानाची व प्रतिष्ठेची भावना.
3. मानवी व्यक्तिमत्त्वाच्या सर्वांगीण विकासासाठी प्रयत्न.
4. आक्रमक राष्ट्रकल्पनेला विरोध.
5. विविधतेतून एकता स्थापन करणे हा भारताचा धर्म.
6. विश्वाचा नैतिक कायदा.

ड. समारोप.

प्रश्न 3. वि. दा. सावरकरांचे हिंदुत्वविषयक विचार स्पष्ट करा.

सावरकरांची हिंदुत्व संकल्पना स्पष्ट करा.

अ. प्रास्ताविक.

ब. सावरकरांची हिंदुत्वाची कल्पना, हिंदुराष्ट्रवादाची कल्पना.

1. हिंदुत्वाची व्याख्या
2. हिंदू राष्ट्राचे घटक.
3. अस्पृश्यता निर्मूलन
4. शुद्धी चळवळ
5. विज्ञाननिष्ठा
6. हिंदू संघटनासाठी जाती निर्मूलन
7. हिंदुराष्ट्र संकल्पनेची मांडणी
8. राष्ट्रीय स्वयंसेवक संघ

क. मूल्यमापन.

1. धैर्याचा महामंत्र
2. आशावादातून महत्वाकांक्षेकडे
3. समग्र विचारांचा मध्यबिंदू हिंदू राष्ट्र.

प्रकरण तिसरे. वैचारिक आणि मुलगामी सुधारणा .

प्रश्न 1. 'गोपाळ गणेश आगरकर वैचारिक सुधारणांचे समर्थक' होते यावर भाष्य करा.

आगरकरांचे सर्वांगीण सामाजिक सुधारणा विषयक विचार स्पष्ट करा.

'उदारमतवाद, व्यक्तिवाद व बुद्धिवाद आगरकर यांच्या तत्त्वज्ञानाचे मध्यबिंदू होते', याचे विवेचन करा.

अ. प्रास्ताविक. -

ब. आगरकर यांचे सर्वांगीण सामाजिक सुधारणा विषयक विचार.

1. सुधारणा आणि बदल, परिवर्तन याविषयीचे विचार.
2. जाती व्यवस्थेचा निषेध.
3. स्त्रीमुक्तीविषयक विचार.
4. शिक्षणविषयक विचार.
5. राजकीय विचार.
6. व्यक्ती स्वातंत्र्याला महत्त्व.
7. स्वातंत्र्यविषयक विचार
8. हिंदू मुस्लिम समस्या
9. आर्थिक विचार
10. विवेकनिष्ठ बुद्धिवादाची कास

क. मूल्यमापन -

1. वैचारिक पद्धतीवर भर.
2. ध्येयवादी व्यक्तिमत्व.
3. कृतिशील विचारवंत.

प्रश्न 2. डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे सामाजिक सुधारणाविषयीचे विचार / योगदान स्पष्ट करा.

अ. प्रास्ताविक -

ब. सामाजिक सुधारणा विषयक विचार. -

1. भारतीय समाजाचे स्वरूप
2. हिंदू धर्मातील चातूर्वर्ण व्यवस्थेला विरोध
3. सामाजिक सुधारणांना प्राधान्य.
4. जातिव्यवस्थेविषयी विचार
5. अस्पृश्यता निवारणाचे कार्य
6. स्त्री सुधारणा विषयक कार्य

क. मूल्यमापन -

1. सामाजिक समतेच्या दृष्टिकोनाची मांडणी
2. जातीयता हा राष्ट्र विकासातील अडथळा

प्रश्न 3. बाबासाहेब आंबेडकरांचे अस्पृश्यता निवारण विषयक विचार स्पष्ट करा.

अ. प्रास्ताविक

ब. अस्पृश्यता निवारण विषयक विचार.

1. समाज व्यवस्थेवर कठोर टीका
2. आत्मसन्मानाची शिकवण
3. शिका, संघटित व्हा व संघर्ष करा असा सल्ला
4. समतेचा आग्रह
5. धर्म परिवर्तनाचा सल्ला
6. शासनाची जबाबदारी
7. मसुदा समितीचे अध्यक्ष म्हणून राज्यघटनेत केलेल्या तरतुदी

क. मूल्यमापन -

1. अस्पृश्यता निवारणासाठी महान कार्य
2. प्रत्येक आंदोलनात स्वतः सहभागी
3. वैचारिक व वास्तविक पातळीवर विचार

प्रकरण - ४. समाजवाद

प्रश्न 1. पंडित जवाहरलाल नेहरूंचे समाजवादी विचार स्पष्ट करा.

पंडित नेहरूंचा लोकशाही समाजवाद स्पष्ट करा.

लोकशाही समाजवाद व पंडित नेहरू.

पंडित नेहरूंचा 'लोकशाही समाजवाद म्हणजे साम्यवाद आणि भांडवलवाद यामधील मार्ग होता' त्यावर भाष्य करा.

अ. प्रास्ताविक

ब. नेहरूंचे समाजवादी विचार / नेहरूंचा लोकशाही समाजवाद -

1. पाश्चात समाजवाद भारतात योग्य नाही.

2. दारिद्र्य व विषमता निर्मूलन समाजवादाचे साध्य.

3. भारतीय परिस्थितीनुसार समाजवाद असावा.

क. समाजवादाची वैशिष्ट्ये.

1. लोकशाही समाजवाद
2. शांततापूर्ण लोकशाही व घटनात्मक मार्गाने समाजवाद आणण्यावर भर
3. मिश्र अर्थव्यवस्था
4. नियोजनाला प्राधान्य
5. विज्ञान तंत्रज्ञानाच्या प्रगतीवर भर
6. शेती विकास व शेतीचे आधुनिकीकरण
7. औद्योगीकरणाला प्राधान्य
8. जमीन विषयक सुधारणा
9. नियंत्रित अर्थव्यवस्थेला प्राधान्य
10. राष्ट्रवाद व आंतरराष्ट्रवाद
11. लोकशाही व भांडवलशाही अंतर्विरोध संकल्पना
12. राष्ट्र व शासन.

ड. मूल्यमापन -

1. लोकशाही समाजवाद आदर्शवादी व व्यवहारवादाचे सुरेख मिश्रण
2. नेहरूंचा समाजवाद म्हणजे शास्त्रीय समाजवाद
3. आधुनिक भारताचा आर्थिक पाया भक्कम करण्यासाठी महत्त्वाचे योगदान.

प्रश्न 2. नेहरूंची मिश्र अर्थव्यवस्थेची संकल्पना स्पष्ट करा.

अ. प्रास्ताविक -

ब. नेहरूंची मिश्र अर्थव्यवस्थेची संकल्पना -

1. नियोजनाला प्राधान्य
2. शेतीचा विकास व शेतीचे आधुनिकीकरण
3. औद्योगीकरणाला प्राधान्य
4. नियंत्रित अर्थव्यवस्था
5. लोकशाही व भांडवलदारी या दोन अंतर्विरोधी संकल्पना

क. सारांश.

मिश्र अर्थव्यवस्थेद्वारे भारताचा आर्थिक पाया भक्कम केला.

प्रश्न 3. भारतीय राष्ट्र उभारणीच्या बाबतीत पंडित नेहरूंचे योगदान स्पष्ट करा.

अ. प्रास्ताविक -

ब. समाजवादाची मांडणी -

1. लोकशाहीचा स्वीकार
2. मिश्र अर्थव्यवस्थेतला प्राधान्य
3. नियोजनावर भर
4. विज्ञान-तंत्रज्ञानाबरोबरच शेती विकास व आधुनिकीकरणावर भर

5. औद्योगीकरणाचा आग्रह
6. जमीन विषयक सुधारणा
7. राष्ट्रवादी व आंतरराष्ट्रीय वाद
8. राष्ट्र व शासनविषयक विचार
9. धर्मनिरपेक्षतेची मांडणी
10. युद्ध व शांतता

क. सारांश

1. आधुनिक भारताचे खरे शिल्पकार
2. लोकशाहीवादी विचार
3. भारताला सक्षम उभा करण्यात मोठे योगदान

प्रश्न . 4. राम मनोहर लोहिया यांचा समाजवाद स्पष्ट करा .

राम मनोहर लोहिया यांची समाजवादाची संकल्पना विशद करा .

राम मनोहर लोहिया यांच्या समाजवादाचा अर्थ व वैशिष्ट्ये स्पष्ट करा .

अ. प्रास्ताविक -

ब. समाजवादाचा अर्थ -

क. लोहिया यांची समाजवादाची संकल्पना / समाजवादाची वैशिष्ट्ये . -

1. मार्क्सवाद व साम्यवादाला विरोध .
2. पाश्चात्य उदारमतवादाला विरोध.
3. समाजवादाच्या सामाजिक व सांस्कृतिक वैशिष्ट्यांवर भर.
4. समाजवादावर टीका व नव्या समाजवादाची मांडणी.
5. समाजवादासाठी सत्याग्रह आवश्यक .
6. चौखांबी राज्याची कल्पना .
7. राजकीय विकेंद्रीकरणावर भर.
8. आर्थिक विकेंद्रीकरणावर भर
9. लोकशाहीत लोकसहभागावर भर.
10. स्त्रिया व अल्पसंख्यांकांच्या न्यायावर भर.
11. शिक्षण पद्धती.
12. सप्तक्रांतीची गरज.
13. स्वातंत्र्य व समता.

ड. मूल्यमापन

1. नव्या समाजवादाची मांडणी.
2. समाजवादी पक्षाला वैचारिक बैठक देण्याचे काम.
3. समाजवादात अध्यात्म व भौतिक विकास यांचा मेळ .